

- Под ред. П. Анцупова. – Кишинев : Картя Молдовэнескэ, 1989. – 155 – 186 с.
15. Таврическая Епархия Гермагена, епископа Псковского и Порховского, бывшего Таврического и Симферопольского. – Псков : тип. губ. правл., 1887. – 392 с.
  16. Усов С. А. Историко-экономические очерки Крыма. Прошлое и настоящее крымского сельского хозяйства / С. А. Усов. – Симферополь : Крымиздат, 1925. – 304 с.
  17. Усов С. А. Население Крыма за 150 лет в связи с экономикой края / С. А. Усов. – Крым. – 1928. – № 1 (5). – С. 64–85.

Корж Л. В. Розвиток сільського господарства в болгарських поселеннях Криму (XIX – початок XX ст.).

У статті розглянуто розвиток сільського господарства в болгарських поселеннях Криму (XIX – початок XX ст.). Охарактеризовано основні галузі сільськогосподарчого виробництва, заняття та джерела існування болгарських поселенців Криму.

Ключові слова: болгарські поселенці, трипільна система, господарська діяльність, землеробство, скотарство, садівництво, виноградарство та виноробство.

Korzh L. V. Развитие сельского хозяйства в болгарских поселениях Крыма (XIX – начало XX века).

В статье рассмотрено развитие сельского хозяйства в болгарских поселениях Крыма (XIX – начало XX века). Охарактеризованы основные отрасли сельскохозяйственного производства, занятия и источники существования болгарских поселенцев Крыма.

Ключевые слова: болгарские поселенцы, трехпольная система, хозяйственная деятельность, земледелие, скотоводство, садоводство, виноградарство и виноделие.

Korzh L. V. Development of agriculture in the Bulgarian settlements in Crimea (XIX – early XX centuries).

The article reviews the development of agriculture in the Bulgarian settlements in Crimea (XIX – early XX centuries). The basic field of agricultural production, employment and subsistence Bulgarian settlers in Crimea.

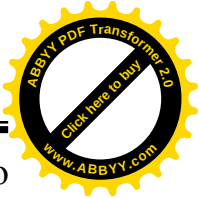
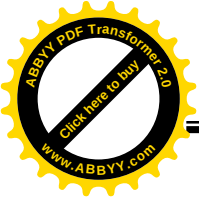
Key words: Bulgarian settlers, triplina system, agriculture, farming, animal husbandry, horticulture, viticulture and winemaking.

УДК 94:355.23:340.126«1925/1933»(47+57)

Куш Я. М.

**ВІЙСЬКОВО-НАВЧАЛЬНІ ЦЕНТРИ РЕЙХСВЕРУ
НА ТЕРИТОРІЇ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ (1925–1933 рр.)**

Радянсько-німецьке військове співробітництво 20-х – початку 30-х років XX ст. дотепер залишається однією з найменш вивчених проблем у світовій історії. До початку 90-х років XX ст. на будь-які відкриті дослідження та публікації з цієї теми було накладено жорстку заборону, а потім поодинокі праці спеціалістів буквально розчинилися в потоці «сенсаційних відкриттів».

Чому ж цій проблемі «не пощастило» в радянській історіографії? До війни вона із зрозумілих причин була засекреченою, а після неї стала «недоречною». Крім того, усі документи, пов'язані з армією чи оборонно-промисловим комплексом, були засекречені, не залежно від строку давності. Виняток робили лише для деяких матеріалів, які безпосередньо стосувалися історії Великої Вітчизняної війни.

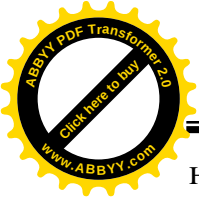
У 90-ті роки ХХ ст. – на початку ХХІ ст. цю тему почали досліджувати російські та українські історики. У 1992 р. вийшов збірник документів під редакцією Ю. Д'якова і Т. Бушуєвої «Фашистский меч ковался в СССР», де висвітлено багато цікавих матеріалів з розвитку радянсько-німецького військового співробітництва, створення та діяльності військово-навчальних центрів рейхсверу у СРСР. У 2008 р. вийшла монографія українських дослідників І. Ветрова та О. Шевченка, в якій автори дослідили основні напрями, форми та наслідки військово-технічного співробітництва СРСР та Веймарської республіки у 1922–1933 рр. У книзі один із розділів присвячений організації військово-навчальних центрів [3; 5].

Вагомий внесок у розкриття зазначеного питання зробили такі дослідники, як: А. Ахтамзян, В. Бойцов, Д. Соколов, В. Петров, В. Ільїн, А. Трубайчук [1; 2; 7–10].

Отже, мета статті – проаналізувати діяльність військово-навчальних центрів рейхсверу на території Радянського Союзу у 1925–1933 рр.

Після завершення Першої світової війни Німеччина була обмежена статтями Версальського договору, особливо у військовій сфері, і не мала впливу серед провідних країн світу. У політичній та економічній ізоляції знаходилась і Радянська Росія. У результаті цього у квітні 1922 р. в італійському місті Рапалло було підписано договір, який закріпив дипломатичні відносини між двома країнами, зафіксував взаємну відмову від репараційних претензій, став основою для розвитку економічних, технічних та військових відносин [5, 53].

Для керівництва рейхсверу була необхідність якомога повніше використати всі можливості військового співробітництва з Радянським Союзом, щоб рейхсвер не занепав до рівня звичайних поліцейських підрозділів у розумінні тактичної, технічної, морально-бойової підготовки, а також не відставав у подальшому розвитку військового мистецтва, оскільки з досвіду світової війни було очевидно, що вирішальне значення у військових діях має не лише наявність, але й уміле використання авіації, танків та інших видів озброєнь. Співробітництво було зосереджено головним чином саме на цих галузях. Як мета цього співробітництва

німецькою стороною було окреслено подальший розвиток військової теорії й оперативного мистецтва, підготовку відповідних висококваліфікованих кадрів, розробку та випробовування нових моделей військової техніки.

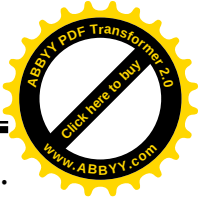
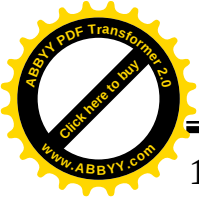
Першим і найбільш важливим військово-навчальним центром рейхсверу на території СРСР стала авіаційна школа у м. Липецьк. Угоду про створення авіаційної школи та складів авіаційних матеріалів було підписано в Москві 15 квітня 1925 р. начальником ВПС РСЧА П. Барановим і представником особливої групи («Зондєргрупи Р») у Москві полковником Х. фон дер Літ-Томсеном. У зв'язку з цим в авіаційній школі під керівництвом німецьких інструкторів повинні були проходити підготовку не лише німецькі, але й радянські льотчики та авіаційні механіки [5, 162].

Створення школи розпочалося із будівництва радянською стороною (за проектами німців) ангару, складів для бензину та боєприпасів, приміщень для майстерень, споруд для німецького персоналу та деяких інших будівель. Витрати становили близько 100 тис. крб. Радянська сторона також надавала охорону та обслуговуючий персонал для школи за рахунок німців. Начальником школи було призначено майора Вальтера Штара. На утримання липецького авіацентру рейхсвер щорічно виділяв 2 млн марок [3, 126; 5, 166;].

Перший транспорт з літаками й обладнанням для школи прибув із Штеттіна через Ленінград наприкінці червня 1925 р. Матеріальною базою закладу стали близько 100 винищувачів «Фоккер Д-ХІІ». Тоді ж з Німеччини у СРСР направились перші льотчики-інструктори та курсанти. Літаки та інше устаткування перевозилось як комерційні вантажі через спеціально створене акціонерне товариство «Метахім». Німецькі льотчики відряджались у СРСР під виглядом працівників приватних фірм або туристів з паспортами на вигадані імена. У Липецьку вони носили цивільний одяг або радянську уніформу без знаків розрізнення. У радянських документах німецький персонал проходив під словом «друзі» [10, 46].

Тренування мали розпочатися з 15 липня 1925 р. Курс навчання льотчика-винищувача був розрахований на чотири тижні інтенсивних польотів. Чисельність однієї навчальної групи становила 6–7 чоловік [5, 163–164].

Узагалі німецький персонал включав близько 60 осіб постійного складу – льотчиків-інструкторів і техніків. Упродовж літа у школу для завершення навчального циклу щорічно приїжджало ще близько 50 льотчиків і 50–100 спеціалістів для проведення випробувань нової техніки. Таким чином, у літні місяці кількість німецьких «друзів» досягала

180–200 чол. На курсах навчалися радянські льотчики і техперсонал ВПС. У 1929 р. тут працювало 267 радянських співробітників [8, 3].

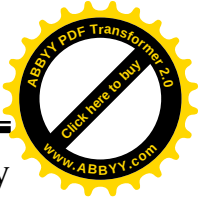
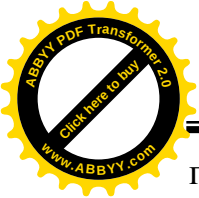
Крім льотної підготовки, льотчики тренувалися у стрільбі з кулеметів, проводили навчальні бої винищувачів, нічні польоти, повітряну розвідку, відпрацьовували техніку бомбометання, випробували нові засоби прицілювання.

Під час навчання льотної справи траплялися пригоди. Більшість аварій відбувались під час приземлення, але без жертв. Проте були й смертельні випадки так, з 1930 по 1933 рр. в аваріях загинуло 6 німецьких військовослужбовців. Тіла небіжчиків запаковували в ящики з написом «Деталі машин» і переправляли в Німеччину через Штеттінський порт за допомогою кількох посвячених у цю таємницю митників [3, 129].

Найбільш «цінним» внеском «таємної лабораторії» рейхсверу можна вважати створення й випробування запалювальної хімічної бомби, яку не можна було загасити. Варто сказати про випробування на базі центру двомісного винищувача фірми «Юнкерс» К-47. Його швидкість (285 км/год) перевищувала швидкість аналогічних зразків за кордоном. На ньому вперше були встановлені подвійні кулемети з лафетом, який обертався, що забезпечувало кругове вогневе прикриття літака. Було вирішено використовувати винищувач одночасно і як бомбардувальник. Для цього було сконструйовано принципово нову підвіску – під крилами, у безпосередній близькості від хвостової частини машини. Так здійснилась ідея пікіруючого бомбардувальника. К-47 став прямим попередником грізного в роки Другої світової війни Ю-87 (Штука) [2, 63–64; 8, 3].

З 1925 по 1933 рр. у Липецьку пройшли підготовку 120 німецьких бойових пілотів та близько 100 пілотів-спостерігачів. Серед вихованців школи 34 стали генералами Люфтваффе, найвідоміші з яких: Шпейдель, Ешонек (близький товариш Герінга, з 1939 р. голова генштабу Люфтваффе), Каммхубер, Кастнер-Кірдорф (помічник Герінга, у 1945 р. командувач реактивної авіації), Вільберг та ін., також аси Лютцов (115 збитих літаків), Радущ (63), Таутлофт (57) [3, 136].

Багатолітня завіса мовчання навколо німецької авіаційної школи створила багато легенд. Одна з них пов'язана з одіозною особистістю – Германом Герінгом, який нібито у 1926–1928 рр. перебував у Липецьку, мав будинок у військовому містечку та коханку. Проте під час розгляду біографії Герінга ці сенсаційні відомості не витримують критики. Як відомо, 9 листопада 1923 р. Герінг разом з Гітлером брав участь у невдалому мюнхенському «пивному» путчі. Герман отримав тяжке

поранення ноги і мусив емігрувати до Австрії. Потім деякий час жив у Люксембурзі, після чого переїхав до Італії. У 1927 р. він повернувся до Німеччини і знову залучився до активної політичної боротьби. Тому виникають сумніви, щоб державний злочинець у 1926–1928 рр. опинився на суворо засекреченому німецькому воєнному об'єкті, тим більше розташованому на території іншої країни [8, 6].

14 вересня 1933 р. німці залишили Липецьк, забравши із собою 3 літаки Юнкерс, 4 двигуни Сіменс, а також найцінніше обладнання майстерень та лабораторій. «Друзі» безкоштовно передали у володіння ВПС РСЧА 15 літаків, 8 фюзеляжів, весь автотранспорт та частину обладнання лабораторій, майстерень та лазарету. На базі закладу виникла Вища льотно-тактична школа ВПС Червоної армії [5, 175–176].

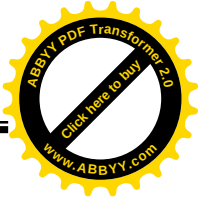
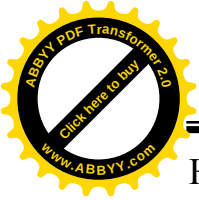
171 ст. Версальського договору забороняла Німеччині не тільки мати бронетанкові війська, але й здійснювати розробку й виробництво цієї зброї. Керівництво рейхсверу добре розуміло, що у майбутніх збройних конфліктах вирішальну роль будуть відігравати саме технічні роди військ, особливо танки. Щоб не допустити відставання у цій галузі від армій провідних країн світу, командування рейхсверу стало шукати можливості для обходу цієї заборони. Така можливість з'явилась завдяки співробітництву з Радянським Союзом, який теж був зацікавлений у створенні сучасних танкових військ, але не мав технологій та кваліфікованих кадрів.

Договір про організацію танкової школи строком на три роки було укладено 2 жовтня 1926 р. у Москві. З німецької сторони його підписав керівник «Центру Москва» і «ВІКО» полковник Х. фон дер Літ-Томсен, з радянської – начальник IV розвід управління Штабу РСЧА Я. Берзін. Школа дістала назву «об'єкт Кама» [5, 177–179].

«Об'єкт Кама» був створений на території колишніх казарм Каргопольського полку під Казанню і включав військове містечко, стрільбища і танковий полігон. Будівництво затяглося майже на 2 роки і поглинуло 1,5–2 млн марок.

У 1929 р. танкова школа розпочала практичні заняття. Керівництво закладу повністю знаходилося в німецьких руках. Першим начальником школи був полковник В. Мальбрант, у 1930 р. – Р. фон Радльмайер, з 1931–1933 рр. полковник Й. Харпе. Увесь викладацький склад був представлений німцями.

На січень 1929 р. матеріально-технічною базою центру були: 1 танк (у розібраному вигляді), 6 легкових та 3 вантажних автомобілі, 3 трактори, 2 мотоцикли. На початок весни цього ж року планувалося доставити з

Німеччини: 5 легких та 2 середніх танки, 4 автомобілі, 3 трактори [5, 185].

Навчальна програма Казанської школи включала теоретичний курс. У його межах слухачі вивчали типи танків та їх загальну будову, конструкцію моторів, види зброї й боєприпасів, тактику бойових дій танкових частин і питання їх взаємодії, особливості матеріально-технічного забезпечення (підвозу) на полі бою. Прикладна частина включала навчання їзди по рівній і пересіченій місцевості у різних умовах (удень, уночі з використанням фар і без них, із використанням димових завіс), навчання і ведення бойової стрільби, обробку дій у складі підрозділів, способи взаємодії з іншими родами військ, питання керування в бою і на марші. На технічних заняттях слухачі навчалися практики технічного обслуговування й ремонту танків [3, 141–142].

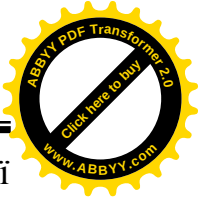
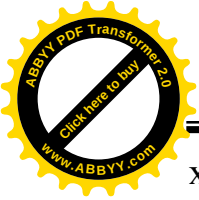
У цілому заняття у танковій школі відбувалися планомірно, відповідно до затвердженої навчальної програми. У 1932 р. у школі нараховувалось 176 чол. навчального і допоміжного персоналу, з яких 26 викладачів. Поступово до роботи залучалися і радянські інструктори. Водночас у школі навчалось не більше ніж 12–15 чол. У 1929–1930 рр. курси закінчили 10 офіцерів рейхсверу, у 1931–1932 рр. – 11 і у 1933 р. – 9, тобто всього 30 осіб.

Серед них були майбутні генерали вермахту, які воювали на Східному фронті в роки Другої світової війни – Томале, Нерінг, керівник школи Харпе. Навчальний центр також інспектували відомі полководці Гудеріан та Гьопнер.

З 1929 по 1930 рр. на курсах школи пройшло навчання 65 радянських офіцерів. Серед них Герой Радянського Союзу, генерал-лейтенант танкових військ С. М. Кривошеїн [3, 145; 6, 142, 156, 305].

З приходом націонал-соціалістів до влади зацікавленість Німеччини в роботі школи і використанні полігонів на території СРСР почала зменшуватись. «Об'єкт Кама» припинив своє існування 6 вересня 1933 р. Німці забрали із собою свої танки, зброю та боєприпаси, залишивши класи, майстерні, автомашини, трактори на суму 220 тис. рублів [5, 187–189].

Події на фронтах світової війни наочно показали, що до найбільш дієвих засобів ураження ворожих військ належать бойові отруйні речовини. З усіх галузей радянсько-німецького співробітництва хімічна галузь була найбільш засекреченою. До цього часу невідома точна кількість хімічних полігонів. Договір про спільні аерохімічні випробування був підписаний сторонами 21 серпня 1926 р. з метою «всебічної й глибокої обробки цього питання». Упродовж 1926–1933 рр. основні випробування

хімічних речовин, снарядів, бомб, пристроїв розпилення та дегазації проводились на полігонах «Підосінки», який розміщувався у Шиханах Саратовської обл., і «Томка» – с. Тоцьке Оренбурзької обл. на р. Самара (ст. Причернавська) [3, 148–149].

Права й обов'язки між партнерами розподілялися порівну. Технічне керівництво дослідями знаходилося в німецькому підпорядкуванні, адміністративне керівництво – у радянському. Німецький персонал був представлений керівником випробувань (генерал Трепнер), інструктором, 30 службовцями-хіміками. Радянська сторона – керівником станції, технічними спеціалістами та робітниками для обдирання шкір з отруєних тварин.

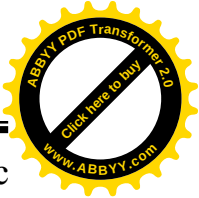
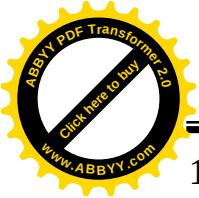
1927–1928 рр. були найуспішнішими у спільних випробуваннях з воєнної хімії. На полігонах випробовувались нові прилади й методи застосування отруйних речовин – артилерія, авіація, газомети, а також нові засоби дегазації зараженої місцевості. Так, були випробувані цистерна для зараження місцевості, пристрій для виливання отруйних речовин з повітря, зразки дистанційних хімічних бомб, установка для наливання іприту, хімічні фугаси, що вибухають у повітрі, пристрій для дегазації, захисні костюми-протигазу, засоби лікування й профілактики іпритних уражень. Випробування проводились на тваринах [5, 194–196].

Проте небажання німецької сторони ділитися новими розробками отруйних речовин призвели до напруження у відносинах з радянською стороною. Тому 15 серпня 1933 р. об'єкт «Томка» був ліквідований. Усі будівлі станції з німецьким устаткуванням, лабораторіями та іншим обладнанням безкоштовно перейшли до ВХУ РСЧА. Полігон у Шиханах став Центральним військовим хімічним полігоном Радянської армії [5, 203].

Таким чином, створення та діяльність військово-навчальних центрів рейхсверу у СРСР було вигідне насамперед Німеччині, оскільки давало їй змогу обходити обмежувальні статті Версальського договору, проводити інтенсивні випробування бойових літаків, танків, військового обладнання, зброї й отруйних речовин, озброювати рейхсвер сучасними видами зброї, готувати висококваліфіковані офіцерські кадри.

Безсумнівно, велику вигоду від цього одержала й радянська сторона, оскільки це давало їй можливість ознайомитися з передовими технічними досягненнями німецької армії, підвищити професійний рівень командирів Червоної армії.

Але зв'язки РСЧА з рейхсвером відіграли і трагічну роль у долі найбільш підготовлених і талановитих керівників Червоної армії вищої та середньої ланки. Майже всі вони були знищені під час репресій 1937–

1938 рр., й здобуті військові знання і досвід відійшли у небуття. Водночас знання й досвід, які були набуті німецькими військовиками, повною мірою знайшли застосування на Східному фронті в роки Другої світової війни.

На сьогодні результати співробітництва не можна піддати точному обліку. Достовірно не відома кількість радянських і німецьких льотчиків і танкістів, які навчалися, посібників і настанов з танкового й повітряного бою, ведення хімічної війни, кількість створених моделей різного озброєння. Це подальші перспективні напрями дослідження означеної проблеми.

Джерела та література

1. Ахтамзян А. А. Военное сотрудничество СССР и Германии 1920–1933 гг. / А. А. Ахтамзян // Новая и новейшая история. – 1990. – № 5. – С. 3–24.
2. Бойцов В. В. Секретные лаборатории рейхсвера в СССР / В. В. Бойцов // Армия. – 1992. – № 2. – С. 61–67.
3. Ветров І. Г. Червона Армія і рейхсвер: військово-технічна співпраця у 1922–1933 рр. / І. Г. Ветров, О. Т. Шевченко. – К. : Генеза, 2008. – 248 с.
4. Горлов С. А. Совершенно секретно: Альянс Москва – Берлин, 1920 – 1933 гг. [Электронный ресурс] / С. А. Горлов. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 352 с. – Режим доступа : <http://militera.lib.ru/research/gorlov1/index.html>.
5. Дьяков Ю. Л. Фашистский меч ковался в СССР: Красная Армия и рейхсвер. Тайное сотрудничество. 1922 – 1933. Неизвестные документы (Россия в лицах, документах, дневниках) / Ю. Л. Дьяков, Т. С. Бушева. – М. : Сов. Россия, 1992. – 384 с.
6. Залесский К. Энциклопедия Вермахта / Константин Залесский. – М. : Эксмо, Яуза, 2005. – 656 с.
7. Ильин В. Русский след в рождении Люфтваффе [Электронный ресурс] / В. Ильин. – Режим доступа : <http://www.airwar.ru/history/av2ww/axis/lipetsk.html>.
8. Петров В. Советский полигон Люфтваффе [Электронный ресурс] / В. Петров, Ю. Тихонов // Родина. – 2004. – № 1. – Режим доступа : http://www.istrodina.com/rodina_articul.php3?id= 940&n=51.
9. Соболев Д. Немецкие «друзья» из Люфтваффе учились под Липецком [Электронный ресурс] / Д. Соболев. – Режим доступа : <http://www.vokrugsveta.ru/telegraph/history/567.html>.
10. Трубайчук А. Ф. Червона армія і рейхсвер у 20-ті роки / А. Ф. Трубайчук // Український історичний журнал. – 1993. – № 1. – С. 40–49.

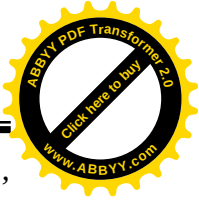
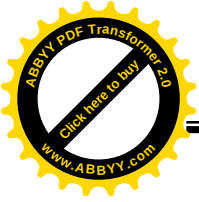
Куш Я. М. Військово-навчальні центри рейхсверу на території Радянського Союзу (1925–1933 рр.).

У статті розглянуто створення військово-навчальних центрів рейхсверу на території Радянського Союзу. Центральне місце посідає аналіз діяльності авіаційного центру у Липецьку, танкової школи «Кама», хімічних полігонів «Підосінки» та «Томка».

Ключові слова: авіаційна школа, об'єкт «Кама», об'єкт «Томка», рейхсвер, РСЧА.

Куш Я. Н. Военно-учебные центры рейхсвера на территории Советского Союза (1925–1933 гг.).

В статье рассмотрено создание военно-учебных центров рейхсвера на территории СССР. Центральное место отводится анализу деятельности авиационного центра в Липецке, танковой школы «Кама», химических полигонов «Подосинки» и «Томка».

Ключевые слова: авиационная школа, объект «Кама», объект «Томка», рейхсвер, РККА.

Kusch Y. M. Military-training centers of reichswehr on USSR territory (1925–1933).

In given article was reviewed creation of the military-training centers of reichswehr on USSR territory. The main question that was brought up by the authors analysis of the aviation center in city of Lipetsk, tank men school «Кама», chemical shooting ground «Podosinki» and «Томка».

Key words: school aviation, secret facility «Кама», secret facility «Томка», reichswehr, LPRA.

УДК 339(477)+(510)

Масько В. М.

ЕКОНОМІЧНІ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ КИТАЮ ТА ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ НА РУБЕЖІ XX – XXI СТ.

«Китай не діє бездумно і не є самозванцем.

Ми – партнери Африки»

(Сунь Цуан, посол КНР у Франції)

На рубежі XX і XXI ст. людство вступило в нову фазу розвитку міжнародних відносин, що характеризуються розширенням і поглибленням політичної та економічної співпраці, активізацією процесів інтеграції та глобалізації. У світовому економічному процесі усе більшу роль відіграють країни, які мають потужний природно-ресурсний потенціал і намагаються розширювати зовнішньоторговельні відносини з країнами світу. На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин, поряд з інтересом вивчення проблем глобалізації, актуальним і важливим є вивчення зовнішньої політики окремих країн, аналіз їх ролі і місця в міжнародній системі, через яку вони взаємодіють з іншими державами. Зовнішня політика країн Африки є одним із факторів формування глобального політичного клімату і функціонування системи міжнародних відносин. Держави африканського континенту у здійсненні зовнішньої політики продовжують керуватися, в першу чергу, своїми життєво-необхідними національними інтересами, але вимушені пристосовуватися до світових змін.

Серед них особливе місце займає Південно-Африканська Республіка – одна з найбільших держав на півдні Африки і незважаючи на те, що займає лише 4% усього африканського континенту, є найрозвинутішою країною серед усіх африканських держав. Високорозвинена інфраструктура і